

Η αντιμετώπιση των μη-Ελλήνων από τους Έλληνες κατά την Ελληνιστική περίοδο

Εμείς, οι Αλεξανδρείς, οι Αντιοχείς,
Οι Σελευκείς, κ' οι πολυάριθμοι
Επίλοιποι Έλληνες Αιγύπτου και Συρίας
Κ' οι εν Μηδεία, κ' οι εν Περσίδι, κι όσοι άλλοι.
Με τες εκτεταμένες επικράτειες,
Με την ποικίλη δράσι των στοχαστικών προσαρμογών.
Και την Κοινήν Ελληνική Λαλιά
Ως μέσα στην Βακτριανήν την πήγαμεν, ως τους Ινδούς.
(Απόσπασμα από το «Στα 200 π.Χ.» του Κ. Καβάφη.¹)

Η επέκταση των Ελλήνων στην οικουμένη με την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, προκάλεσε βαθιές μεταβολές τόσο στη συμπεριφορά των Ελλήνων μεταξύ τους όσο και στη συμπεριφορά τους προς τους άλλους λαούς. Στις νέες ελληνικές πόλεις της Ανατολής έρχονταν Έλληνες από κάθε περιοχή του ελληνικού κόσμου. Η συγκατοίκηση τόσων πολλών Ελλήνων διαφορετικής προέλευσης οδήγησε σε εξομάλυνση των φυλετικών διαφορών στη γλώσσα, το δίκαιο, τη θρησκεία και τα έθιμα.

Η συνάντηση Ελλήνων και «βαρβάρων» απέκτησε μέσα από τις επαφές των διαφορετικών στοιχείων μια νέα ποιότητα. Οι άνθρωποι έπρεπε να επαναπροσδιορίσουν την ταυτότητά τους η οποία ήταν πρωτίστως ατομική και όχι μια συλλογική. Γι' αυτό η ελληνιστική εποχή έχει ως βασικό γνώρισμα τον ατομισμό, ενώ η οικουμενικότητα παίζει σημαντικό ρόλο στις εκφάνσεις του ελληνιστικού πνεύματος. Ταυτόχρονα όμως, όσο μεγαλύτερη εμπειρία αποκτούσαν οι Έλληνες, τόσο περισσότερο διαχώριζαν τον εαυτό τους από τους «βαρβάρους» καθώς αντιλαμβάνονταν ότι αποτελούν μια ενότητα ως προς τη γλώσσα, την παιδεία, τον τρόπο ζωής, τον πολιτισμό, την «ορμή» για ελευθερία. (Gehrke H.-J.2003:113)

Κι αν οι πρώτες γενιές των Ελλήνων απέφευγαν κάθε επαφή με τους Ανατολίτες, αργότερα η φυλετική ανάμιξη ήταν αναπόφευκτη. Στην πτώση των στεγανών αυτών συνέβαλε επίσης το ότι οι Κυνικοί και αργότερα οι Στωικοί, δημιούργησαν την έννοια του «κοσμοπολιτισμού» και υποστήριξαν την αδερφοσύνη όλων των ανθρώπων. Εκατό σχεδόν χρόνια μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου, ο Ερατοσθένης υποστήριξε ότι είναι άδικο να διαιρούνται οι άνθρωποι σε Έλληνες και Βάρβαρους², αλλά θα έπρεπε να διακρίνονται με κριτήριο την αρετή ή την κακία. ((Wilcken 1976:393)

¹ Καβάφης Κ.Π. (1998)Κ.Π.Καβάφης, *Ποιήματα εν όλω, Άπαντα*, Αθήνα, Μοντέρνοι καιροί, σ.193

² Ο όρος ««βάρβαροι»» παρουσιάστηκε τον 7^ο αιώνα π.Χ. όταν κατά τη διάρκεια του Β' ελληνικού αποικισμού, οι Έλληνες ήρθαν σε επαφή με ένα πλήθος διαφορετικών λαών. Τότε συνειδητοποίησαν το κοινό στοιχείο που διέθεταν έναντι των λαών αυτών : την ελληνικότητά τους, όπως αυτή εκφραζόταν στην ποίηση και στη θρησκεία, στα ήθη και τις αντιλήψεις τους. Η επαφή με τους ξένους λαούς οδήγησε τους Έλληνες στην εκδήλωση του ελληνικού εθνικού αισθήματος που παρουσιάζεται στους ποιητές του 7^{ου} αιώνα με την λέξη Πανέλληνες, καταργώντας έτσι την μέχρι τότε διάσπασή τους σε φύλα. Κατόπιν ο όρος παρέμεινε «Έλληνες». Οι λαοί που δε μιλούσαν ελληνικά, αλλά «ψέλλιζαν ακατανόητα» ονομάστηκαν από τους Έλληνες ««βάρβαροι»», χαρακτηρίζοντας έτσι μια γλωσσική και όχι φυλετική διαφορά. (Wilcken 1976: 120-121).

Ωστόσο, όπως υποστηρίζει ο Dihle (1998:102) η επισκόπηση της ελληνιστικής ιστορίας έδειξε πόσο διχασμένοι υπήρξαν οι Έλληνες ως προς την ιδέα που είχαν αυτή την εποχή για τους «βαρβάρους». Οι «βάρβαροι» τους είλκυαν και ταυτόχρονα τους απωθούσαν, αφού η αυτοπεποίθηση που διέκρινε τους Έλληνες είχε κλονιστεί.

Το θέμα της αντιμετώπισης των μη-ελλήνων από τους Έλληνες κατά την ελληνιστική εποχή θα μελετηθεί σε πέντε μέρη. Στο πρώτο μέρος θα μελετηθούν οι δύο φάσεις της ιδεολογικής τοποθέτησης του Αλεξάνδρου, η φάση της πίστης στην ανωτερότητα των Ελλήνων και η φάση της υποστήριξης της κοσμοκρατορίας, μέσα από μια πολιτική συγχώνευσης των λαών. Στη συνέχεια θα μελετηθεί η πολιτική των Διαδόχων πάνω στο θέμα αυτό. Στο δεύτερο μέρος θα μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο ερμήνευαν οι Έλληνες το «ξένο», σύμφωνα με τις δικές τους προσλαμβάνουσες ((*interpretatio Graeca*). Χαρακτηριστικό της στάσης τους απέναντι σ' αυτό αποτελεί επίσης ο τρόπος που το απεικόνιζαν. Στο τρίτο μέρος θα αναφερθούμε στην πολιτική εξελληνισμού που ακολουθήθηκε, μέσα από την εφαρμογή του κοινού δικαίου και τη χρήση της ελληνιστικής κοινής γλώσσας, που βασιζόταν στην αττική διάλεκτο, τη δημιουργία πόλεων και τη θρησκευτική παράδοση. Στο τέταρτο μέρος γίνεται αναφορά στα φιλοσοφικά συστήματα των Στωικών και των Επικούρειων, που αποπειράθηκαν να υποστηρίξουν την οικουμενικότητα της ανθρώπινης φύσης, ανεξάρτητα από τη φυλή ή τη γλώσσα των ανθρώπων. Τέλος, στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι ιδιόμορφες σχέσεις που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στους Έλληνες και τους Αιγύπτιους, τους Ιουδαίους και τους λαούς της Δύσης.

1. Από το συναίσθημα ανωτερότητας των Ελλήνων στην ιδεολογία της κοσμοκρατορίας.

Μια από τις συναισθηματικές προϋποθέσεις για τη διεξαγωγή ενός πανελληνίου πολέμου ως συνέχειας της ένδοξης παράδοσης του 480 π.Χ., ενάντια στους Πέρσες ήταν η αίσθηση ανωτερότητας των Ελλήνων έναντι των «βαρβάρων»³. Το συναίσθημα αυτό δε βασιζόταν μόνο στην αναγνωρισμένη γενναιότητα που επέδειξαν οι Έλληνες κατά την περιώνυμη Κάθοδο των Μυρίων μετά στη μάχη στα Κούναξα το 401 π.Χ., αλλά κυρίως στην ελληνική επιστήμη, την τεχνολογία, την τέχνη και την παιδεία. (Price 1996:466)

Το συναίσθημα αυτό της ανωτερότητας υπήρξε το συναισθηματικό υπόβαθρο της εκστρατείας του Μ. Αλεξάνδρου μόνο κατά την πρώτη φάση της επιχείρησής του. Κατά τη δεύτερη φάση, το εγχείρημά του διέπεται από την ιδεολογία της κοσμοκρατορίας. (Dihle 1998:67) Η ιδέα που επικρατεί τώρα είναι ότι η κατάκτηση μιας χώρας με τα όπλα νομιμοποιεί την απαίτηση του κατακτητή να περιέλθει η χώρα στον ίδιο και στους επιγόνους του, σαν κληρονομημένη ιδιοκτησία (Gehrke 2003:77). Ο κατακτητής χρίζεται απόλυτος δεσπότης. Η ιδέα αυτή όμως καθιστά προβληματική τη σχέση του δεσπότη με τις ελληνικές πόλεις, που ήταν πολιτικές οντότητες, εξ' ορισμού ελεύθερες και αυτόνομες.

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό της κοσμοκρατορίας ήταν η θρησκευτική διάσταση. Στην Ανατολή, ο δυνάστης ήταν ο πλησιέστερος στους θεούς θνητός, πληρεξούσιος της θέλησής τους και ενίοτε ο υιός ή η ενσάρκωση της ανώτερης θεότητας της χώρας του. Έτσι, οι φιλολογικές πηγές μαρτυρούν ότι η Αίγυπτος κατακτήθηκε εύκολα, γιατί ο Αλέξανδρος όχι μόνο παρουσιάστηκε σαν ελευθερωτής των Αιγυπτίων από τον Περσικό ζυγό, αλλά και αποδίδοντας τιμές στον Άπι και στους άλλους τοπικούς

³ Το συναίσθημα αυτό περιγράφεται στο *Κύρου Ανάβασις* του Ξενοφώντος. Ειδικά οι Έλληνες μισθοφόροι αποδείχτηκαν παντού υπέρτεροι των μονάδων της Ανατολής.

θεούς κέρδισε τη συμπάθεια των ιερέων. Αυτοί είδαν στο πρόσωπό του τον υπερασπιστή των προνομίων τους και έσπευσαν να τον αποκαλέσουν διάδοχο των Φαραώ (Τσιμπουκίδης 1989:106).

1.1. Η πολιτική της συγχώνευσης.

Οι παραπάνω ιδέες της κοσμοκρατορίας κατακτούσαν ολοένα και περισσότερο τον Αλέξανδρο. Η συνείδηση της ιερής αποστολής και η αποδοχή της ανατολικής παράδοσης της κοσμοκρατορίας άλλαξαν τη στάση του στο θέμα της αντιμετώπισης των «βαρβάρων». Εισηγήαγε το εθιμοτυπικό της Περσικής αυλής που προέβλεπε την προσκύνηση του βασιλέα, επέτρεψε στους αξιωματούχους της Βακτριανής και της Μηδίας να κρατήσουν τα αξιώματά τους, παντρεύτηκε ο ίδιος μια περσίδα πριγκίπισσα και φρόντισε να γίνει ένας μαζικός γάμος Μακεδόνων-Ελλήνων με κόρες ιρανών αριστοκρατών. Προσπάθησε κατ' αυτό τον τρόπο η αντίθεση μεταξύ Ελλήνων και «βαρβάρων» να χάσει την υπόστασή της (Dihle 1998:70). Όμως ενώ ο Ελληνομακεδόνας μονάρχης εντάχθηκε στις ντόπιες δυναστικές παραδόσεις, εισήγαγε παράλληλα νέες μορφές οργάνωσης που προκάλεσαν αντιδράσεις⁴. Η αλλαγή προσανατολισμού του Αλέξανδρου στην Ανατολή αποτέλεσε καμπή στις παραδοσιακές αντιλήψεις των Ελλήνων σχετικά με την πνευματική αρτιότητα των λαών. Οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς πίστευαν ότι πρόθεση του Αλέξανδρου ήταν να συνενώσει όλες τις φυλές σε μια και να δημιουργήσει ένα νέο από ποιοτική άποψη λαό, τους «Ελληνοπέρσες». Η ιδέα όμως της συγχώνευσης δεν αποτελούσε για τον Αλέξανδρο μια συνειδητή προσπάθεια ένωσης της Δύσης με την Ανατολή σε μια «αδελφότητα», αλλά πρέπει να ερμηνευθεί, σύμφωνα με τον Τσιμπουκίδη (1989:110) σαν πολιτικός υπολογισμός του Αλέξανδρου να βρει ερείσματα στις νέες περιοχές και να ευνοήσει τη συνύπαρξη της άρχουσας τάξης των Ελληνομακεδόνων με την εγχώρια αριστοκρατία της Ανατολής.

Ωστόσο, η προσπάθεια προσέγγισης Ελλήνων και μη- Ελλήνων, παρέμεινε, κατά τον Gehrke (2003:78), απλή συνύπαρξη και οποιεσδήποτε μορφές ανάμειξης αποτέλεσαν μάλλον την εξαίρεση. Η δημιουργία κοινής ελληνοπερσικής άρχουσας τάξης ουδέποτε πραγματοποιήθηκε (Walbank 1993:83) Η βασιλεία όμως παραμένει το λαμπρό κέντρο γύρω από το οποίο αναπτύσσεται στο εξής η πολιτική δύναμη. Κι όσο κι αν οι νέες μοναρχίες προσπαθούν αν προσαρτήσουν νέα εδάφη στην κυριότητά τους, τα ενδιαφέροντά τους περιστρέφονται διαρκώς γύρω από το παλιό κέντρο της ελληνικής ιστορίας.(ό.π.).

Πολλοί ιστορικοί αποδίδουν την παρακμή των Ελλήνων στην επαφή τους με τον έκλυτο και μαλθακό τρόπο ζωής που συνάντησαν στην Ανατολή. Γι' αυτό ούτε οι Αλεξανδρινοί ούτε οι Βαβυλώνιοι ούτε οι κάτοικοι άλλων μεγάλων πόλεων της Ανατολής είχαν καλή φήμη ανάμεσα στους Ελληνορωμαϊκούς ιστορικούς. Ο Τσιμπουκίδης (1989:109) δε θεωρεί αντικειμενική αυτή την άποψη, γιατί έχει σα βάση την a priori πνευματική υπεροχή των Ελλήνων.

1.2. Η συντηρητική πολιτική των Διαδόχων.

Τα σχέδια του Αλεξάνδρου για τη φυλετική συγχώνευση εγκαταλείφθηκαν ύστερα από το θάνατό του στη Βαβυλώνα. Η στάση των Διαδόχων ήταν συντηρητική και οπισθοδρομική. Οι καυχώμενοι για την κυριαρχία τους Μακεδόνες έβλεπαν τους Ασιάτες αυτόχθονες μόνο σαν υπηκόους, χωρίς να τους αναγνωρίζουν κανένα από τα

⁴ Οι Στωικοί θεωρούσαν τον Αλέξανδρο τύραννο εκ φύσεως. Ο γεωγράφος Στράβων όμως αναφέρει ότι ο μέγας επιστήμονας Ερατοσθένης (3^{ος} αιώνας π.Χ.) επαίνεσε τον Αλέξανδρο που δεν ακολούθησε τη συμβουλή του δασκάλου του Αριστοτέλη και δε μεταχειρίστηκε τους Έλληνες ως φίλους και τους Πέρσες ως εχθρούς.

προνόμια των κατακτητών. Τα εδάφη της αυτοκρατορίας του Αλεξάνδρου ήταν «δορίκτητος χώρα» των Διαδόχων και κληροδοτούνταν ως ιδιωτική ιδιοκτησία από γενιά σε γενιά δημιουργώντας το δυναστικό κράτος. Κι ενώ στη Μακεδονία η παλαιά πατριαρχική βασιλεία αντλούσε τη δύναμή της από το στρατό, είχε λαοπρόβλητο χαρακτήρα και επιφύλασσε για το βασιλιά τη θέση του *primus inter pares* ανάμεσα στους ευγενείς εταίρους του, στο βασίλειο των Πτολεμαίων, καθώς και σ' αυτό των Σελευκιδών κυριαρχεί μια περιορισμένη μειοψηφία ξένων, Μακεδόνων και Ελλήνων, η οποία διοικεί τον αυτόχθονα πληθυσμό (Gehrke 2003:18, Walbank 1993:87). Οι αξιωματούχοι, ακόμη και ο βασιλεύς με υπερηφάνεια προσθέτουν στο όνομά τους το εθνικό «Μακεδών». Οι ξένοι οφείλουν τα αξιώματά τους στην εύνοια του βασιλιά⁵. Όσοι από τους σατράπες ήταν μακεδονικής καταγωγής είχαν ταυτόχρονα και την ανώτατη στρατιωτική διοίκηση της περιοχής τους, ενώ οι προερχόμενοι από τον αυτόχθονα πληθυσμό κυβερνήτες είχαν δίπλα τους Μακεδόνες στρατιωτικούς διοικητές. (Bengtson 1991 :370). Ο μόνος τρόπος ωστόσο για να εισχωρήσει κανείς στο νέο σύστημα ισχύος ήταν να υιοθετήσει τον ελληνικό πολιτισμό ή να ισχυριστεί ότι κατάγεται από Έλληνες προγόνους. (Price 1996: 464)

Η ελληνική παιδεία έχαιρε άκρας εκτίμησης όμοια από Έλληνες και από μη-Έλληνες ως το ουσιαστικό προσόν για θέσεις γοήτρου και επιρροής (Easterling-Knox 1994: 48, Gehrke 2003:112). Οι Έλληνες προσπάθησαν να κρατήσουν σε απόσταση τους αυτόχθονες από την ελληνική παιδεία που θα τους έδινε πρόσβαση σε αξιώματα⁶. Οι κυβερνήσεις των ελληνιστικών κρατών ενίσχυσαν την τάση αυτή με νόμους και ποικίλους κανονισμούς⁷. Μόλις στα τέλη του 3^{ου} αιώνα βλέπουμε σε μεμονωμένες περιπτώσεις, μέλη των τοπικών υψηλών τάξεων να εισάγονται στον κύκλο των μορφωμένων Ελλήνων, τοποθετώντας ένα ελληνικό όνομα δίπλα στο δικό τους όνομα.

Τον 3^ο αιώνα η κυριαρχία του ελληνικού πνεύματος παγιώνεται. Από την κοσμοκρατορία των Μακεδόνων δημιουργήθηκε το «οικουμενικό» κράτος του ελληνικού πνεύματος. Βέβαια ο κόσμος της Ανατολής δεν εξαφανίστηκε μέσα στην πνευματική δημιουργία των Ελλήνων και ήταν έτοιμος να αφυπνισθεί για να πορευθεί τον αυτόνομο δρόμο του μόλις θα βρισκόταν ο κατάλληλος αναμορφωτής.

2. Η ερμηνεία του κόσμου με βάση τα ελληνικά πρότυπα (*interpretatio Graeca*) Η απεικόνιση του «ξένου»

Οι Έλληνες προσπάθησαν να ερμηνεύσουν τον ξένο κόσμο σύμφωνα με τα ελληνικά πρότυπα. Αυτού του είδους η ερμηνεία (*interpretatio Graeca*), είχε μακρά παράδοση, ιδίως κατά την περιγραφή εξωτικών θεών. Ο Ηρόδοτος είδε στον Όσιρι το θεό Διόνυσο και ο Μεγασθένης ταύτισε τον Κρίσνα του Ινδικού Πανθέου με τον

⁵ Οι μη-Έλληνες ήταν από αιώνες ενταγμένοι σε σταθερές δομές εξουσίας, αλλά η πίεση που ασκούσε η εξουσία είχε γίνει πιο έντονη και οι απαιτήσεις της είχαν αυξηθεί. Ιδίως οι παραδοσιακές ελίτ αισθάνθηκαν την εξουσία ως ξενοκρατία. (Gehrke 2003:112)

⁶ Ο λόγος του Ισοκράτη (Παναγηρικός 50) ότι Έλληνα είναι μόνον εκείνος που μετέχει της αττικής παιδείσεως είναι περιοριστικός και κρύβει την πεποίθηση για την αδιαμφισβήτητη υπεροχή της αθηναϊκής πνευματικής κληρονομιάς. Βλέπουμε επίσης το σατράπη της Αιγύπτου, Πτολεμαίο τον Α΄ να υψώνει στον πολιτικό τομέα ένα τείχος ανάμεσα στους Έλληνες και Μακεδόνες και τους Αιγυπτίους. (Bengtson 1991:332). Στις αρχές του τρίτου αιώνα η είσοδος στο Γυμνάσιο ήταν απαγορευμένη στους Βακτρίους. Οι Μακεδόνες και οι άλλοι Έλληνες περιχαράκωναν κοινωνικά απέναντι στους μη-Ελληνες δίνοντας έμφαση στους ελληνικούς θεσμούς διακυβέρνησης, θρησκείας και εκπαίδευσης και υπερτονίζοντας την ελληνικότητά τους. (Walbank 1993:84)

⁷ Είναι χαρακτηριστικό ότι σ' ολόκληρο το αρχείο του Ζήνωνος που αποτελείται από χιλιάδες επιστολές δεν απαντάται ούτε ένα ελληνο-αιγυπτιακό διπλό όνομα, πράγμα που σημαίνει ότι στην Αίγυπτο, γύρω στο 250 π.Χ. οι Έλληνες μετανάστες και οι ντόπιοι δεν είχαν αρχίσει ακόμη να έρχονται σε επαφή μεταξύ τους.

Ηρακλή. Η *interpretaetatio Graeca* είχε μια φιλοσοφική θεμελίωση. Ήταν συναρτημένη με το ιδανικό της φυσικότητας το οποίο επιζητούσαν όλες οι φιλοσοφικές σχολές⁸.

Η τάση όμως αυτή των Ελλήνων να ερμηνεύσουν τον κόσμο μέσα από δικές τους οικείες κατηγορίες είχε σαν αποτέλεσμα να αλλοιώσουν την περιγραφή όλων όσων είχαν δει και πληροφορηθεί από τον κόσμο των «βαρβάρων». Για το μορφομένο Έλληνα, ο οποίος βρισκόταν αντιμέτωπος με ξένους λαούς και την ιδιόμορφη ζωή τους, η φιλοσοφική διαμόρφωση της σκέψης τον διαφύλασσε από βεβιασμένες ετυμηγορίες. Άλλωστε η φιλοσοφία ήταν η πεμπτουσία της πνευματικής ζωής, γιατί τη θεωρούσαν σαν την τέχνη και την επιστήμη του «ορθώς ζην» (Dihle 1998:89-90).

Η ιδιομορφία της ελληνιστικής αυτής νοοτροπίας είναι ιδιαίτερα εμφανής στην εθνολογία και στις εικαστικές τέχνες. Σε παραστάσεις βλέπουμε εκπροσώπους εξωτικών λαών να απεικονίζονται με κατανόηση και φανερό συμπάθεια, ενώ τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους αποδίδονται με εκπληκτική ακρίβεια. Παράδειγμα οι πολεμοχάροι Γαλάτες όπως παριστώνται στα τρόπαια βασιλέων της Περγάμου, που ενώ ήταν οι ηττημένοι απεικονίζονται με μεγάλη ακρίβεια, πράγμα που δείχνει σεβασμό στους ηττημένους. Η παράσταση του Νουβού εφήβου επίσης από την Αλεξάνδρεια δείχνει την τάση των ελληνιστικών καλλιτεχνών προς τις ρεαλιστικές απεικονίσεις και μάλιστα των παράξενων εξωτικών μορφών (Dihle 1998:90-91).

3. Η πολιτική εξελληνισμού.

Οι πολιτικές προϋποθέσεις για την εξάπλωση του ελληνισμού στο νέο κόσμο δημιουργήθηκαν με τις νίκες του Αλεξάνδρου και την ίδρυση των ελληνιστικών βασιλείων από τους Διαδόχους. Οι μετανάστες στις νέες πόλεις που δημιουργήθηκαν έφεραν μαζί τους στη νέα πατρίδα τη γλώσσα τους, τους διάφορους τρόπους ζωής τους και τους πολιτικούς τους θεσμούς. Οι πόλεις αυτές αποτέλεσαν τη βάση και το μέσο εξελληνισμού των νέων κατακτήσεων ως το Αφγανιστάν και τις Ινδίες (Walbank 1993:195, Price 1996:460). Αυτό που εντυπωσιάζει, σύμφωνα με τους Easterling- Knox (1994:46), σχετικά με τον ελληνικό κόσμο κατά την ελληνιστική περίοδο είναι μάλλον η πολιτιστική του ομοιογένεια⁹ παρά η τεράστια γεωγραφική του έκταση.

Οι πρώτοι Σελευκίδες θεώρησαν τον εαυτό τους ως συνειδητούς προμάχους μιας πολιτικής εκμακεδονισμού και εξελληνισμού. Οι πόλεις που ίδρυσε ο Σέλευκος ο Α΄ αποκαλύπτουν ένα συνειδητό πρόγραμμα εκμακεδονισμού¹⁰. Στα καινούρια αστικά κέντρα που ιδρύθηκαν ρίζωσε μαζί με τους Έλληνες και Μακεδόνες εποίκους και ο ελληνικός πολιτισμός. Η επαφή με τον ελληνικό ανθρωπισμό, με την ελληνική θρησκευτική πίστη και με τους τρόπους της ελληνικής ζωής, άφησε τα ίχνη της στους κατοίκους της πρόσω Ασίας και εκδηλώθηκε σε όλους τους τομείς της κοινωνικής

⁸ Κατά τον Αριστοτέλη, οι αρχέγονοι άνθρωποι είχαν φυσική γνώση του κόσμου, που χάθηκε εξαιτίας φυσικών καταστροφών, αλλά διατηρήθηκε στη σοφία των λαών (στους Βραχμάνες της Ινδίας και τους Μάγους της Περσίας). Η ελληνική φιλοσοφία συνίστατο στην προσπάθεια επανάκτησης αυτής της αρχέγονης γνώσης και τα συμπεράσματά της επιβεβαιώνονταν εφόσον συμφωνούσαν με τη φιλοσοφία των «βαρβάρων».

⁹ Ως το τέλος του 2^{ου} αιώνα π.Χ. η Μεσόγειος θάλασσα αποτέλεσε καθεαυτή παράγοντα που συνέβαλε στην ομοιογένεια του ελληνικού πολιτισμού, εφόσον διευκόλυνε τις μετακινήσεις και τις επικοινωνίες ανάμεσα στα μεγάλα κέντρα του ελληνικού πολιτισμού, όπως ήταν η Πέργαμος, η Αλεξάνδρεια, η Αθήνα, η Αντιόχεια. (Walbank 1993:88)

¹⁰ Στη μετα-αποικιακή εποχή μας βέβαια είναι απολύτως κατανοητό ότι ο πολιτισμός είναι στενά συνδεδεμένος με την πολιτική και ότι η διαδικασία εξελληνισμού αποτελούσε εν μέρει προϊόν της δυνάμεως των βασιλέων (Price 1996:460)

ζωής. Αυτό όμως συνέβη κυρίως στα αστικά κέντρα, ενώ είχε ελάχιστη επίδραση στις αγροτικές περιοχές. (Τσιμπουκίδης 1989:111)

Το 2^ο αιώνα οι Βαβυλώνιοι παίρνουν ελληνικά ονόματα και τα έγγραφα γράφονται με ελληνική τυπολογία. (Bengtson 1991: 372)

3.1. Η ελληνιστική κοινή και το κοινό δίκαιο.

Η ελληνική υπό τη μορφή της αττικής κοινής, που υπερέβαινε τις διαφορές των παλιών ελληνικών διαλέκτων, έγινε παγκόσμια σα γλώσσα του στρατού και της γραφειοκρατίας. Με τον εξελληνισμό της Ανατολής η ελληνική (υπό τη μορφή της Κοινής) έγινε όργανο παγκόσμιας συνεννοήσεως (Gehrke 2003:113-114, Price 1996:463). Στην Ανατολή αντικατέστησε την Αραμαϊκή, που ήταν η γλώσσα επικοινωνίας στην περσική αυτοκρατορία δημιουργώντας κατ' αυτό τον τρόπο ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη μιας οικουμενικής οικονομικής συνεργασίας. (Bengtson 1991:318). Σχετική ομοιομορφία παρουσιάζουν τα ελληνικά έγγραφα σε ολόκληρο το χώρο του ελληνιστικού κόσμου και το αττικό δίκαιο γίνεται η κοινή βάση για τη νομική οργάνωση των ελληνιστικών μοναρχιών.

3.2. Η ίδρυση πόλεων

Η ελληνιστική εποχή ήταν εποχή μετανάστευσης και αποικισμού. Όργανα του αποικισμού επί Αλεξάνδρου ήταν κυρίως μισθοφόροι, που ο ίδιος άφησε πίσω για να ελέγχουν στρατηγικά σημεία. Ο πληθυσμός των νέων πόλεων της Ανατολής ήταν ένα συνοθύλευμα Ελλήνων όλων των κοινωνικών τάξεων, αστικών κέντρων πολιτισμού, αλλά και απομακρυσμένης περιφέρειας. (Walbank 1993:82-83). Μεγάλος αριθμός πόλεων ιδρύθηκαν και από τους Διαδόχους του Αλεξάνδρου, που εξακολούθησαν αυτή την πολιτική, θέτοντας έτσι τα θεμέλια μιας ιδιάζουσας συμβίωσης Ελλήνων κατοίκων πόλεων και μη-Ελλήνων κατοίκων της υπαίθρου χώρας. Για τους τελευταίους, η ελληνική πόλις, με τα θέατρα, τα λουτρά, τις βιβλιοθήκες, τα Γυμνάσια, τους αγώνες, τις γιορτές, ήταν κάτι που τους ξένιζε από τη μια μεριά, αλλά παράλληλα ασκούσε επάνω τους μια ακατανίκητη γοητεία. (Dihle 1998:71) Ανατολικές παραδόσεις δεν είχαν καμία θέση στη διοίκηση ούτε στην οικονομική ζωή., καθώς η ελληνική πόλις είχε οργανωθεί με βάση τις αρχές του ορθολογισμού που είχε επιβληθεί κατά τον 4^ο αιώνα π.Χ., στο χώρο του πολιτισμού και της επιστήμης. Ο δρόμος της κοινωνικής ανόδου για ένα μη- Έλληνα περνούσε αναγκαστικά από ένα κοινωνικό περιβάλλον που το διέκρινε η ελληνική παιδεία και γλώσσα. (Dihle 1998:71-72) Αυτός ο αστικός βίος επηρέασε με τη λάμψη του τους ντόπιους πληθυσμούς και οδήγησε σε «αυτοεξελληνισμό». (Gehrke 2003:18)

3.3. Η θρησκεία ως πεδίο συγχώνευσης των πολιτισμών

Η ελληνιστική περίοδος είναι μια περίοδος θρησκευτικών αναζητήσεων. Η εσωτερική σχέση που για τους Έλληνες των κλασσικών χρόνων υπήρχε μεταξύ της πολιτείας της εθνότητας και της θρησκείας αρχίζει να διαλύεται. Ό,τι αποτελούσε μια ζώσα πίστη γίνεται τώρα κενός τύπος. Η θρησκεία μεταβάλλεται σε σύμβαση.¹¹ (Bengtson 1991:389) Η αναζήτηση της ατομικής λύτρωσης γίνεται πιο σημαντική από την πολιτική στράτευση και βρίσκει νέες προοπτικές στο θρησκευτικό τομέα. (Gehrke 2003:19) Μέγιστη θεότητα των ελληνιστικών χρόνων γίνεται η θεά Τύχη, θεά των τυφλών συμπτώσεων. Ζητώντας θρησκευτική ικανοποίηση, οι Έλληνες στρέφονται στις απόκρυφες διδασκαλίες των Μυστηρίων, αλλά και στις ποικίλες μορφές των ανατολικών θεών. Στη Μ. Ασία, στη Συρία, στη Μεσοποταμία και στην

¹¹ Ο Πολύβιος υποστηρίζει πως η θρησκεία είναι αναγκαία μόνο στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα.

Αίγυπτο δημιουργούνται θρησκευτικές ενώσεις στις οποίες συμμετέχουν πιστοί όλων των εθνικοτήτων, άνθρωποι που συνδέονται μόνο με την κοινή τους πίστη και αγνοούν φυλετική καταγωγή και κοινωνική θέση.

Τους ανατολικούς θεούς όμως οι Έλληνες εξομοίωσαν με τους δικούς τους ελληνικούς θεούς, μέσω της ερμηνείας της «interpretation Graeca». Παρ' όλα αυτά, όσο κι αν με την εξομοίωση αυτή εμποδίστηκε η άμεση παραλαβή ξένων λατρειών, η ανάμιξη των θεοτήτων («θεοκρασία») έφερε μόνο τους Έλληνες κοντά στις ανατολικές θρησκείες¹², ενώ οι Ανατολίτες έμειναν πιστοί στους παλιούς θεούς τους. Σύμφωνα με το Wilamowitz (παρατίθεται στο Wilcken 1976: 415): «Η κυριαρχία των Ελλήνων στην Ανατολή αναγκαστικά θα κατέληγε σε αποτυχία, επειδή οι Έλληνες δε μπορούσαν να κατακτήσουν την ψυχή τους».

4. Από την ελληνική υπεροχή στη φιλοσοφία της οικουμενικότητας.

Οι φιλοσοφικές διδασκαλίες του Επίκουρου και του Ζήνωνος βρήκαν απήχηση στους μορφωμένους και άλλαξαν την πνευματική φυσιογνωμία του ελληνιστικού κόσμου, προτείνοντας την αξία της οικουμενικότητας αντί γι' αυτήν της ελληνικής υπεροχής απέναντι στους άλλους λαούς. Κατά τον Επίκουρο¹³, πραγματική πατρίδα δεν είναι η πολιτεία, αλλά η κοινότητα των ομοφρονούντων. Η επικούρεια κοινότητα χρειάζεται τόσο μόνο το κράτος, όσο το χρειάζεται κάθε πολιτισμένος άνθρωπος για να εξασφαλίσει την προστασία της ατομικής του υπάρξεως. Γι' αυτό οι άνθρωποι θα έπρεπε να απέχουν από κάθε πολιτική δραστηριότητα και να αποφεύγουν όλες τις καταστάσεις που θα μπορούσαν να προκαλέσουν συγκινήσεις. Το αληθινό ιδεώδες ήταν μια ήπια φιλία χαμηλών τόνων μέσα σε ένα περιορισμένο κύκλο.

Ο Ζήνωνας διακήρυττε πως δεν είναι η πόλη η αληθινή πατρίδα του ατόμου, αλλά η Οικουμένη, ολόκληρος ο κόσμος, όπου βρίσκονται άνθρωποι. Δεν έβλεπε καμιά διαφορά ανάμεσα σε ελεύθερο και δούλο, ανάμεσα σε Έλληνα και «βάρβαρο». Στόχος της Στωικής ηθικής δεν ήταν ο χρηστός πολίτης όπως τον παρουσίασε ο Πλάτωνας στην «Πολιτεία» του, αλλά η ανεξάρτητη και ισορροπημένη ατομική προσωπικότητα. Το κράτος του Ζήωνα δεν είχε ανάγκη από τα ιδρύματα που ήταν χαρακτηριστικά της ελληνικής πόλης (ναοί, γυμνάσια, δικαστήρια). Ο άνθρωπος ήταν «ζών κοινωκόν» και όχι «ζών πολιτικόν», με την έννοια ότι είναι μέλος της οικουμενικής κοινότητας όλων των πολιτισμένων συνανθρώπων του.

5. Οι Έλληνες και οι άλλοι λαοί.

5.1. Η περίπτωση της Αιγύπτου.

Στην Αίγυπτο ο ελληνιστικός πολιτισμός έφθασε σε μεγάλη ακμή όχι μόνο στην Αλεξάνδρεια, αλλά και στην υπόλοιπη χώρα. Οι Λαγίδες εκτός από την Αλεξάνδρεια και τη Ναύκρατι, που υπήρχαν ήδη, ίδρυσαν μόνο μια νέα πόλη, την Πτολεμαΐδα. Ως πολιτιστικά κέντρα έπαιξαν σπουδαίο ρόλο οι ελληνικές κοινότητες που δεν ήταν

¹² Ήδη ο Πτολεμαίος ο Α΄ είχε προσπαθήσει να υποστηρίξει τη θρησκευτική προσέγγιση Ελλήνων και Αιγυπτίων θεσπίζοντας τη λατρεία του Σαράπιδος, στην οποία θα ενώνονταν, όπως νόμιζε, οι δυο λαοί. Αφού συμβουλευτήκε τον Αιγύπτιο ιερέα Μανέθωνα και τον Έλληνα Τιμόθεο, επέλεξε το θεό της Μέμφιδας Όσιρι-Απι, που λατρευόταν εεί σα θεός του Κάτω Κόσμου. Ο θεός αυτός του Κάτω Κόσμου ονομάστηκε επίσημα Σάραπις. (η ονομασία προήλθε από τη σύντηξη των ονομάτων Άπις-Όσιρις και ο εξελληνισμός του ονόματος έγινε αισθητός. Για τους Έλληνες ο θεός αυτός ήταν ο δικός τους Πλούτων. Οι Αιγύπτιοι όμως έβλεπαν στο Σάραπι μόνο τον παλιό θεό τους Όσιρι- Άπι, όπως εξακολουθούσαν να τον ονομάζουν στα δικά τους κείμενα.

¹³ Ο Επικουρισμός ποτέ δεν κέρδισε τη γενική εκτίμηση (εκτός από μια σύντομη περίοδο στη Ρώμη). Οι διδασκαλίες της Στοάς τον ξεπέρασαν τόσο σε δημοτικότητα όσο και σε επιρροή. (Walbank 1993:252)

οργανωμένες σε πόλεις και ονομάζονταν «πολιτεύματα». Ο εσωτερικός αποικισμός σε διάφορες περιοχές της χώρας από Μακεδόνες κληρούχους και Έλληνες στρατιώτες συνέβαλε πολύ στη διάδοση του ελληνιστικού πολιτισμού. Κι ενώ οι ιθαγενείς Αιγύπτιοι των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων έμειναν πιστοί στον πολιτισμό των προγόνων τους, τα ανώτερα στρώματα και ιδιαίτερα οι ιερείς έκαναν χρήση της ελληνικής γλώσσας (εκτός από τα αιγυπτιακά «δημοτικά» κείμενα έχουμε απ' αυτούς και πολλά ελληνικά).

Από το τέλος του 3^{ου} π.Χ. αιώνα άρχισε το εθνικό κίνημα των Αιγυπτίων με αποτέλεσμα να εμπλακεί η χώρα σε μακροχρόνιους εσωτερικούς πολέμους. Το 2^ο π.Χ. αιώνα επήλθε η ανάμειξη των κατώτερων ελληνικών στρωμάτων με τους Αιγυπτίους δημιουργώντας ένα ελληνοαιγυπτιακό πληθυσμό, όπου το αιγυπτιακό στοιχείο υπερτερούσε συνεχώς. Στην εποχή της αραβικής κυριαρχίας εξαφανίστηκαν και τα τελευταία ίχνη ελληνισμού. (Wilcken 1976: 399)

5.2. Έλληνες και Ιουδαίοι.

Κατά το 2^ο π.Χ. αιώνα δημιουργήθηκε ένα ιουδαϊκό εθνικό κράτος, που αναπτύχθηκε σε αντίθεση προς τον ελληνισμό. Η απόπειρα μετατροπής της Ιερουσαλήμ σε ελληνική πόλι είχε σαν αποτέλεσμα την επανάσταση των Μακκαβαίων και μια αντιπολιτευτική στάση η οποία, παρά τον εξελληνισμό των Ιουδαίων σε ευρύτατα τμήματα του ελληνιστικού-ρωμαϊκού κράτους, οδήγησε τελικά σε αποσύνδεση του ιουδαϊσμού από τον ελληνικό πολιτισμό¹⁴.(Wilcken 1976:395)

5.3. Έλληνες και Δύση

Ο ελληνικός πολιτισμός διαδόθηκε στη Δύση, όχι με αποικίες, αλλά χάρη στην εσωτερική του δύναμη και στη διεθνή επικοινωνία που γινόταν διαρκώς εντονότερη. Μετά τις ελληνικές επιδράσεις στην Καρχηδόνα, το σημαντικότερο γεγονός ήταν η επιρροή του ελληνικού πολιτισμού στη Ρώμη. Από τα μέσα του 3^{ου} αιώνα έφτανε στη Ρώμη ένα συνεχώς διογκούμενο ρεύμα ελληνικής παιδείας, ώστε λογοτεχνία, θρησκεία, τέχνη και ήθη των Ρωμαίων να δέχονται όλο και περισσότερο την επίδραση του ελληνικού πολιτισμού, διατηρώντας όμως παράλληλα τη γλώσσα τους και δημιουργώντας τη δική τους λατινική λογοτεχνία. Έτσι, στην εποχή του Κικέρωνα, ο ρωμαϊκός πολιτισμός βρίσκεται σε ανώτερο επίπεδο από το παρηκμασμένο ελληνιστικό πολιτισμό της Ανατολής. Η αποικιστική πολιτική των Ρωμαίων στη Δύση είχε σαν αποτέλεσμα η Δύση να γίνει λατινική και η Ανατολή να παραμείνει ελληνική. (Wilcken 1976:400)

6. Συμπέρασμα

Σήμερα οι περισσότεροι μελετητές υποστηρίζουν ότι ο ελληνικός και οι διάφοροι ντόπιοι πολιτισμοί, παρά την προσέγγισή τους, δεν προχώρησαν σε κάποιον πραγματικό συγκερασμό, δεν προέκυψε κάποια νέα ενότητα, αλλά υπήρξε μια συνύπαρξη με αλληλεπιδράσεις.(Gehrke 2003:189, Walbank 1993:84) Η συνύπαρξη

¹⁴ Η ανθελληνική αντιπολίτευση εκφράστηκε ανάμεσα σε άλλους τρόπους και λογοτεχνικά και μάλιστα σε ελληνική γλώσσα, οπότε και απευθυνόταν σε αναγνώστες της ελληνικής. Σ' αυτό το γραμματειακό είδος εντάσσονται οι λεγόμενες Σιβλικές Προφητείες (που μιμείται το ελληνικό έπος, προφητεύει τη συντέλεια του κόσμου και την παλινόρθωση της βασιλείας του Δαβίδ) και η Προφητεία του Κεραμέως (προφετεύεται το τέλος της ξένης κυριαρχίας στην Αίγυπτο). Οι προφητείες ήταν πολύ διαδεδομένο λογοτεχνικό είδος στον ελληνιστικό κόσμο, γιατί τα περιώνυμα μαντεία των Δελφών, της Κλάρου και των Διδύμων, ήταν εξαιρετικά δημοφιλή και η δημοσίευση προφητειών είχε πολιτική σημασία.

ωστόσο αυτή των πολιτισμών δεν αποτελεί ένδειξη ενός φιλελεύθερου πλουραλισμού. (Price 1996:464)

Οι Έλληνες δεν κατόρθωσαν να αφομοιώσουν κατά βάθος τις ανατολικές εθνότητες (Σύρους, Βαβυλωνίους, Ιρανίους, Αιγυπτίους) γιατί η αριθμητική δυσαναλογία ανάμεσα στους πρώτους που ήταν οι άρχοντες και στους δεύτερους που ήταν οι αρχόμενοι, ήταν πάντα μεγάλη.

Επί πλέον η μεγάλη μάζα των λαών της Ανατολής διατηρούσε με μια επίμονη ακαμψία τον πατροπαράδοτο πολιτισμό και τη γλώσσα της. Αντίθετα οι Έλληνες και οι Μακεδόνες δεν έμειναν άθικτοι από το ξένο περιβάλλον, το διαφορετικό κλίμα και τον εξωτικό κόσμο των ανατολίτικων θρησκειών. Με τη διάλυση της κοσμοκρατορίας από τους Ρωμαίους και την έναρξη της πολιτικής αντίδρασης του ανατολίτικου στοιχείου κατά το 2^ο π.Χ. αιώνα, άρχισε η πτώση του ελληνιστικού πολιτισμού, ο οποίος αφού απομονώθηκε από τις πηγές της εθνότητας στη μητροπολιτική Ελλάδα, κατόρθωσε να διατηρηθεί με πολύ κόπο στις περισσότερες εστίες του.

Γεωργία Χαμζαδάκη, Πτυχίο (Ιστ. & Εθν.), Πτυχίο, Licence (Παιδ.), Μ.Δ. (Παιδ.),
D.E.U.G. (Ψυχ.)
e-mail: youham@hotmail.com

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bengtson H.,(1991) *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος* (από τις απαρχές μέχρι τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία), (μεταφρ. Ανδρέα Γαβρίλη), Αθήνα, Μέλισσα.

Dihle A.(1998) *Οι Έλληνες και οι Ξένοι*, (μεταφρ.Σιέτη Τούλα), Αθήνα, Οδυσσεάς.

Easterling P.E.-Knox B.M.W. (1994) *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, (μετάφρ.Κονομή Ν., Γρίμπα Χρ.Κονομή Μ.) , Αθήνα, Εκδ. Παπαδήμα

Gehrke H.-J.(2003) *Ιστορία του Ελληνιστικού Κόσμου*, (μεταφρ.Άγγελος Χανιώτης), Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Price S.(επιμ.) (1996) «Η ιστορία της ελληνιστικής περιόδου» στο Broadman, J.,Griffin J., Murray O., *Η Ελλάδα και ο ελληνιστικός κόσμος*, (μεταφρ.Αλίκη Τσοτσαρού-Μύστακα, Αθήνα, Νεφέλη.σς.453-485.

Τσιμπουκίδης Δ.(1989) *Ιστορία του ελληνιστικού κόσμου*, Αθήνα, Παπαδήμα.

Walbank W.F.(1993) *Ο ελληνιστικός κόσμος*, (μεταφρ. Τάσος Δαρβέρης) Θεσσαλονίκη, Βάνιας

Wilcken U.,(1976) *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση.